

DIÉGUEZ SEGUÍ, M. Àngels (2002). *Clams i crims en la València medieval segons el Llibre de Cort de Justícia (1279-1321)*, Alacant: Universitat d'Alacant. Departament de Filologia Catalana.

Tal com indica el prospecte en full solter que acompanya el llibre “Aquesta obra ofereix la transcripció filològica dels volums més antics en romanç del Llibre de la Cort de Justícia de València, que és on es consignaven les causes civils i criminals que es dirimien a la ciutat. El corpus documental és especialment interessant per la seva antiguitat i per la seua extensió al llarg d’una quarantena d’anys, entre 1279 i 1321, fet que contribueix a observar la concurrència de diverses solucions i, en alguns casos, atendre el procés evolutiu. A més, la representativitat i varietat del text transcrit permet de trobar-hi un gran ventall temàtic i de registres lingüístics. D’altra banda, el text es complementa amb un glossari i un apèndix onomàstic, amb la relació dels topònims i antropònims esmentats en tots els volums. El conjunt constitueix, doncs, una aproximació a la llengua emprada al cap i casal del Regne en un moment ben important de la seua configuració lingüística.” A remarcar el fet que els llibres de cort o de cúria inclouen causes civils i criminals, per bé que Josep M. Pons i Guri quan defineix el *llibre de cort* sembla que té en compte només els judicis referents a causes civils: “registre on els notaris, en funcions d’escrivà d’una cort senyorial o baronial, inserien decrets, ordinacions i privilegis donats pels barons o llurs procuradors generals, bans d’aquests o dels batlles, bandejaments, fogatjaments, talles, imposicions de penes, manlleutes de presos, fermes de dret, penyores, empires, segrests, clams, atorgaments i cancel·lació d’obligacions amb pena de terç, i molts altres actes jurídics autoritzats pels organismes jurisdiccionals”.¹

1. GEC, s.v. *cort*, V (Barcelona 1973), 648.

Avui dia entre els estudiosos de la filologia catalana ja és moneda corrent la idea que l'interès lingüístic dels llibres de cort és realment extraordinari i sens dubte es deu tractar d'una de les fonts documentals més representatives per a conèixer de prim compte la llengua antiga. Des dels anys setanta del segle passat hi ha algunes edicions comentades de llibres de cort, sobretot d'època medieval, a càrrec de filòlegs professionals que han fet veure el gran valor d'aquests textos no solament en el camp de la història estricta sinó també de l'etnografia i de la filologia, entre d'altres. El 1973 Jaume Riera i Sans publicava *El cavaller i l'alcovota*,² un plet del segle xv que ja havia publicat fragmentàriament Joaquim Miret i Sans a principis del segle xx.³ Aquí Riera ja indicava que els processos presenten «un doll tan abundós de llenguatge fresc i popular, tan ple d'espontaneïtat i d'una tal força d'expressió ... sobretot quan reproduceix els diàlegs i les frases en estil directe, no ens podem sostreure a la convicció que tenim exactament reproduïdes les paraules pronunciades davant el jutge».⁴ El 1984 Joan Miralles i Monserrat publicava *Un llibre de cort reial mallorquí del segle xiv (1357-60). Introducció, transcripció i estudi lingüístic* sobre 33 enquestes o inquisicions de caire criminal del segle xiv preparades pel batle reial de Montuïri (Mallorca) i amb constància de la pena imposada pel veguer de fora.⁵ En parlar de l'origen de la recerca Miralles ja remarcava que la llengua del ms. «era d'una vivacitat, riquesa, precisió i puresa excepcionals, i, sobretot els diàlegs, eren corprenedors».⁶ El mateix Badia, en el pròleg del llibre, deia «Com és sabut, els llibres de Cort eren la col·lecció d'actes dels judicis. I així com l'acta d'una reunió ha de reflectir amb fidelitat el seu desenvolupament i les intervencions dels assistents, també les actes dels judicis han d'enregistrar amb no menys fidelitat tot el que hi ha estat dit, siguin quins siguin la categoria de les persones que hi prenen part i els papers que aquestes hi representen. Això vol dir que hi són transcrits, d'una manera que avui anomenaríem taquigràfica, abundosos textos pertanyents a la modalitat parlada de la llengua, i sovint parlada per la gent inculta i vulgar. En efecte, aquesta transcripció era, ni més ni menys, l'obligació del secretari judicial. Són les frases proferides per acusats i testimonis, que molts cops s'impacientaven i es produïen en llur llenguatge col·loquial, sense cap respecte humà. Incorreccions vulgars, insults malsonants i paraules grolleres hi surten adés adés. Es tractava, com dic, de textos taquigràfics (reproducció exacta, doncs, dels que havien estat pronunciats pels interessats en el decurs del judici). O sigui que llegir-los avui, és, fins a un cert punt, com escoltar-los de viva veu (llevat, és clar, de la pronunciació i de l'entonació). És endinsar-nos en les maneres corrents de dir del poble senzill. El conjunt de testimonis lingüístics del present *Llibre de Cort* salta doncs, la barrera de la modalitat escrita, com única documentació sobre la llengua medieval, i ens fa sabedors d'aspectes rellevants de la seva modalitat parlada».⁷ El 1986 M. Dolors Farreny i Sistac publica *Processos de crims del segle xv a Lleida: transcripció i estudi lingüístic*. Es tracta de 14 processos celebrats a Lleida entre 1402 i 1502.⁸ En el pròleg de l'obra Joan Veny indicava: «Seria sobrer insistir en el valor d'aquests documents per tal d'apropar-nos a la varietat lleidatana de la quinzena centúria, especialment al registre col·loquial, tan difícil de conèixer si no és a través de retalls de declaracions en estil directe, com els que podem llegir en aquests processos; efectivament, l'escrivà prenia nota quasi literal de les declaracions, que sovint responien a un grau d'espontaneïtat ben alt; es tracta, doncs, d'una —l'única?— preciosa font de coneixement de la llengua parlada, la llengua

2. Jaume RIERA SANS, *El cavaller i l'alcovota*, Barcelona, Club Editor 1973.

3. Joaquim MIRET I SANS, *Sempre han tingut béch les oques. Apuntacions per la historia de les costumes privades*, Barcelona (dues series) 1905 i 1906.

4. Riera, *op. cit.* p. 18 i 19.

5. Joan MIRALLES I MONSERRAT: *Un llibre de cort reial mallorquí del segle xiv (1357-60). Introducció, transcripció i estudi lingüístic*, 2 vols, Fundació Salvador Vives Casajuana, Institut d'Estudis Baleàrics i Editorial Moll.

6. Miralles, *op. cit.*, vol. I, p. 2.

7. Miralles, *op. cit.*, vol. I, p. XIII.

8. M. DOLORS FARRENY I SISTAC, *Processos de crims del segle xv a Lleida: transcripció i estudi lingüístic*, Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida 1986.

del carrer».⁹ El mateix any Brauli Montoya publicava *Variació i desplaçament de llengües a Elda i a Oriola durant l'edat moderna*, amb una orientació sociolingüística i centrada sobre la llengua catalana al sud del País Valencià tot basant-se en 24 textos sobretot de caire criminal del segle XVII.¹⁰ El 1994 Eulàlia de Ahumada Batlle donava a conèixer *Transcripció i estudi d'un procés criminal del segle XIV a Lleida* datat el 1384 des d'una perspectiva dialectològica.¹¹ El 1996 Joan J. Ponsoda Sanmartín publicava *El català i l'aragonès en els inicis del Regne de València segons el Llibre de Cort de Justícia de Cocentaina (1269-1295)*.¹² Encara, el 1997, Rafael Fresquet Fayos editava *Vint processos criminals d'Albalat de la Ribera (1611-1666)*.¹³

En aquesta ocasió és Maria Àngels Diéguez Seguí qui dona a conèixer *Clams i crims en la València medieval segons el Llibre de cort de justícia (1279-1321)*, segona part de la publicació de la seva tesi doctoral llegida el 1999 a la Universitat d'Alacant, dirigida per Jordi Colomina, la primera havent estat editada el 1991 amb el títol *El llibre de Cort de justícia de València. Estudi lingüístic*.¹⁴ L'estructura de l'obra és la següent: després del pròleg de Joan Veny, la introducció ens parla de l'objectiu del treball i del seu interès des del punt de vista lingüístic. Pel primer capítol del text transcrit ens assabentam de les sèries dels registres transcrits, amb els conceptes i dates. El capítol segon sobre *El llibre de Cort de Justícia de València, un document filològic*, ens assabenta d'alguns precedents consemblants d'edicions filològiques de textos, i acte seguit analitza els principals trets lingüístics del llibre de cort. Pel que fa als aspectes fònics, conservació molt majoritària del diftong *ei* en casos com: *feit, treit, guareit, pleit*; distinció, en el vocalisme àton, entre /a / i /e/ tret d'algunes excepcions: *Sabastià, ladoner, entarrar, Anric*, etc; tancament de *o* en *u* en *cumí, huy, cuxí, Rubert, curnut, Urriols, futut*, etc; inflexió de *e* en *i* en casos com *Algirós, giner, ixia, linçols, girmà*, etc.; dissimilacions del tipus *cevill, matremoni, servelial*, etc.; desaparició de consonant en posició intervocàlica en casos com: *devehir, faedor, guardó, servii, espaa*, etc.; desaparició de la sibilant en els derivats de mots acabats en *ITIA* del llatí: *richea, pobrea, avolea, privadea*, etc. Pel que fa a la morfologia verbal, perduració dels tipus: *Déus / Déu, hom / home, sényer / senyor, res / re (ren)*. La forma predominant de l'article masculí és *lo / los*, però hi ha també alguns casos de *el* (8%) *iels* (25%), existència de tres graus en el camp dels demostratius, majoria de formes àtones en els possessius; en la morfologia verbal, la desinència *e* en la primera persona només en aquells casos de grup de consonants de pronunciació difícil, en la tercera persona una gran majoria de casos d'acabatall *a*, procedent de AT (90%) enfront de *e* (9'5%), freqüència de diminutius: *estoneta, lunyet, fadrinet, esteleta, robetes*, etc., i, en menor freqüència, d'augmentatius: *putanaça, juheuàs*. Respecte al lèxic l'autora ens informa que hi ha uns 2250 mots diferents, d'entre els quals destaquen els referents a qüestions jurídiques i administratives: *jogar quart, fraternitat, germania, fill datiu, fer fe*, etc; locucions com: *entrar en privadea, participar ab algú, menar per noves, trobar menys, ab paraules cubertes, uns anys ab altres, fer per algú, fer gràcies, fer plaers, fer bé, fer un ahuy, dir mal, pendre guarda, pendre dan, donar obra*, etc. Un interès especial d'aquest tipus de textos són els mots insultants: *traïdor, bacallar, lladre, barba merdosa, cornut o banyut, fill de puta, perro, puta, bagassa òrrea, metzinera, llàdria, corredissa, eretge, fill d'eretge, retaylat, pix curt, puta juhia, renegada, culmoriscada*, etc. Hi ha uns disset mots o accepcions no registrats als

9. Farreny, *op. cit.*, pàg. II.

10. Brauli MONTROYA I ABAD, *Variació i desplaçament de llengües a Elda i Oriola durant l'Edat Moderna*, Diputació Provincial d'Alacant, Alacant 1986.

11. Eulàlia DE AHUMADA BATLLE, *Transcripció i estudi d'un procés criminal del segle XIV a Lleida*, dins "Anuari de Filologia, Llengua i Literatura Catalanes", XVII, Universitat de Barcelona, Barcelona 1994, p. 9-35.

12. Joan J. PONSODA SANMARTÍN, *El català i l'aragonès en els inicis del Regne de València segons el Llibre de Cort de Justícia de Cocentaina (1269-1295)*, Ed. Marfil, Alcoi 1996.

13. Rafael FRESQUET FAYOS, *Vint processos criminals d'Albalat de la Ribera (1611-1666)*, Ajuntament d'Albalat de la Ribera, València 1997.

14. M. Àngels DIÉGUEZ SEGÚI: *El Llibre de Cort de Justícia de València (1279-1321). Estudi Lingüístic*, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, València / Barcelona 2001.

diccionaris com *astejar* “lluitar amb asta”, *cequier* “sequiatge”, *embaxes* “objectes transportables”, *forquilla* “lenya prima per al forn”, *càrdena* “de color blavós”, *serradors* “fermalls”, *sanchtrahiment* “blavura”, *emplantenada* “forrada de plates o plaques”, *miganells* “dim. de mitjà”, *ornatici* “ornament”, *vermelaça* “color que s’acosta al vermell”. D’altra banda, hi ha nombroses retrodatacions com s’esdevé en mots com *flàmoles* “claps de diferents colors que es produeixen en un teixit en tenyir-lo”, *albirament* “parer”, *cayrelada* “vorejada”, *menada* “manoll”, etc. Hi ha alguns aragonesismes: *cordero*, *redondello*, *empuxades*, *arrempujar*, *crebantar*, *saya*, etc. Occitanismes: *aaltar-se*, *bidel*, *brial*, *burç*, *cominal*, *desayre*, *drut*, *galotxer*, *garnatxa*, *parçoner*, *perayre*, *solàs*. Entre els nombrosos arabismes destacam alguna forma com *alcotó*, o, entre aragonesos, els mots *aldea*, *almoneda*, al costat d’algun mot encara no documentat: *achma* o *alachma*, potser en el sentit d’“edicte”. Diéguez comenta a continuació que alguns dels mots “son considerats avui dia com a valencianismes, encara que en ocasions són usuals també en altres variants de la llengua, com *obrer*, *blavura*, *vespra*, *granera*, *menejar*; i d’altres s’estenen pel català occidental com *entremorçar*, *fanecada*, *cellavores*, *barandat*, *panís*, *carrasca*, *braçal* o *abbadia* “rectoria”. També hi ha algunes absències curioses, com ara, observem *manllevar* però no *emprar*, o bé trobem *menut* però no *petit*”.¹⁵ Pel que fa a l’onomàstica, l’autora afegeix en apèndix la relació de tots els topònims i antropònims esmentats al llibre de cort amb els corresponents comentaris. Hi ha uns 200 noms de lloc valencians la major part en els llibres de vendes del segle XIII. Quant als antropònims, són 1672, d’entre els quals hi ha 1582 noms de cristians (1444 homes i 138 dones), a més de 62 jueus, 1 jueva, 23 moros i 4 mores. Finalment el capítol tercer tracta sobre els criteris de transcripció, els mateixos emprats per Ponsoda en el seu treball.

El corpus documental inclou 9 registres del segle XIII i 5 del segle XIV. Els primers estan datats entre 1279 i 1299 i els segons entre 1306 i 1321. L’autora ha transcrit dels volums 1, 1bis, 1 ter i 5 “tot allò que era llegible i amb una mínima extensió que pogués facilitar la lectura” mentre que de la resta dels volums en pren mostres representatives. Tal com diu en la nota 2: «La tria dels volums del segle XIV ha estat condicionada sobretot per l’estat de conservació, pel contingut (per exemple, hem preferit els llibres de denúncies sobre els epistolars) i per l’ús prioritari del romanç enfront del llatí».¹⁶ El contingut dels llibres es refereix a lletres, testimonis, vendes, penyores, denúncies i demandes criminals, en el cas del segle XIII i demandes, raons, requisicions, testimonis, demandes criminals i denúnciacions en el cas del segle XIV.

L’obra es continua amb un glossari. Diéguez ens explica el criteri seguit: «Incloem ací alguns mots antics o poc usats ja, que poden dificultar la comprensió del text. De vegades també indiquem algunes variants gràfiques, si n’hi ha».¹⁷ M’han cridat especialment l’atenció alguns mots: *abcegar* “infringir l’exercici d’un dret”, “amagar una cosa”, *alachma* “edicte o interdicció”, *alamí* “oficial musulmà encarregat d’administrar una aljama en nom del rei o del senyor feudal”, *albaneques* “còfies per a recollir els cabells”, *alifara*, variant d’*aldifara* “vestit distintiu que les jueves i morisques havien de portar damunt dels altres”, *almexia* “túnica amb mànegues que duïen els moros damunt l’altra roba”, *alquella* “pavelló per a endosserar un llit”, *alquible* “el migdia o sud”, “el lloc de les mesquites que assenyalava la direcció vers la qual s’han de girar els musulmans per fer les oracions”, *alquinal* “toca que duïen les dones morisques al cap”, *ardesca* “atrevisca” (del verb *ardir-se* “atrevir-se”), *aültre* “adúlter”, *cabçons* “draps per a eixugar”, *desvet* “interdicció”, *devehien* “dividien”, *dobleres* “peça de fusta tallada de certa mida”, *empuxades* “espentes”, *entremorçà* “esmorzà”, *escaig* “retall, sobrant”, *en exec* “en sec”, *exellat* “exiliat”, *fornila*, “fornilla, llenya prima”, *impeticció* “inculpació”, *leerívol*, en *leerívol cosa* “cosa lícita”, *magerra* “espècie de caixeta”, *moratell*, *moratell*, *xic* o *xiquet moro*, *pallola* “quantitat d’argent afinada que resulta de l’assaig, amb la qual s’esbrina de quina llei és”, *parge* “la part de tela o de pell d’una corretja o cinturó”, *peals* “part de la

15. Diéguez, 2002, *op. cit.*, pàg. 21.

16. Diéguez, *op. cit.*, pàg. 12.

17. Diéguez, *op. cit.*, pàg. 271.

calça que cobreix el peu”, *pena* “pell”, *plexels* “pleixell, puntal, aspre, estaló; *plomaçes* “coixins de ploma”, *popeyla* dim. de *polpa* o *popa*, “massa humida lleugerament coherent formada per una substància animal o vegetal no dissolta”, *rancurava* “disgustava, queixava”, *sarses* “espècie de collars”, *solales* solalles, deixalles de menjar, *suspicions* “acció de sospitar”, *tamiatz* “temiats”, possible forma del verb *témer* estereotipada fraseològicament a força d’usar-la en frases col·loquials i afectives. Probablement té el sentit de “no solament, no menys” o bé “no sols, no sols no”.

L’altre capítol es refereix a l’onomàstica. Una primera part tracta de la toponímia: toponímia urbana, subdividida en barris, zones gremials, portes, carrers i camins, places, esglésies, parròquies i monestirs, ordes militars i llurs cases, hospitals, fossars, edificacions, altres. La segona part tracta dels topònims del Regne de València, la tercera inclou d’altres topònims, d’Aragó, de Catalunya i de les illes Balears, d’Occitània, d’Andalusia, d’Itàlia i altres. L’antroponímia inclou noms de cristians subdividits en persones esmentades només pel prenom (21), cognoms que són noms de baptisme (186), cognoms que provenen de malnoms o sobrenoms, d’accidents geogràfics, d’edificis i altres construccions, de preparacions i treballs agrícoles i de vegetals (271), cognoms referents a circumstàncies del naixement, a consagracions, a devocions i benediccions o auguris (25), cognoms que són noms de professió, de càrrec o dignitat (120), cognoms gentilicis amb el sufix *-ez*, *-iz* (45), cognoms que poden ser de diversos llocs: catalans, aragonesos, etc., cognoms topònims aragonesos (129), cognoms topònims catalans i de l’Aragó catalanoparlant (407) en què destriam cognoms topònims que poden ser del català oriental o de l’occidental (41), cognoms topònims del català oriental (231) i cognoms topònims del català occidental (137), cognoms occitans (53), cognoms topònims navarresos i bascos (15), cognoms de la corona de Castella (16), cognoms italians (9), cognoms topònims valencians (16), cognoms mallorquins (3), cognoms francesos (3) i cognoms diversos, catalans d’origen desconegut o incert i d’altres no catalans (57). Segueixen després els noms de cristianes (138), els noms de mudèjars (23), els noms de dones mudèjars (4), els noms de jueus (63) i els noms de dones jueves (1). Clou l’obra una bibliografia actualitzada ben ajustada al tema.

L’interès dels textos aportats no es justifica només des del punt de vista lingüístic. Hi ha una sèrie de detalls etnogràfics i històrics d’interès. Així veim que hi ha alguns testimonis que “jugaven als hous” devers la festa de Pasqua, d’altres persones menjaven en diumenge “moltó cuyt ab sebes e ab salsa en oylla”, persones que sembla que foren enverinades amb “realgar e argent viu” per un jueu, altres vegades es fa referència a la “quaresma dels moros en la moreria”, amb una visió cristiano-centrista evident, etc. En un altre registre un sarraí manifesta que “viu a Hamet, fill de Juçeff Abuaquill portar barba per la mort de son pare”. Un altre detall interessant per a la història de la dona és el fet que un “maestre de rayoles” quan es dedicava a “gitar trespol en I terrat sobirà de les dites cases” era ajudat per quatre homes i dues “fembres”. Els homes guanyaven diàriament 17 diners i les dones 10 diners. Un altre “maestre de obra de vila” manifesta que en la tasca de “tapiar” i d’“entarrar e picar la cuberta” era ajudat per 6 homes i dues dones. Els dos homes que picaven cobraven per dia 18 diners i els altres 16 i les dones 14 diners entre totes dues. D’altra banda, en un altre registre llegim «car no és leguda cosa que fembra-s puxa defendre ab armes ni à altres armes, no à sinó tan solament la lengua, ni és acostumada cosa que persona qui sofira mal ni dan puxa dir bé, en boca irada no pot escupir mel». En una altra ocasió ens assabentam dels diferents tipus de turments que hagué de suportar un acusat de sodomia: turment de la corda, turment ab la pedra menuda de turmentar, amb la pedra major, turment d’aygua-sal, turment de foch. No són menys importants les dades de caire històric. Per exemple, un dels testimonis que havia viscut a Xibília (Sevilla) apunta que «vehia que la major partida dels dits catalans adoncs en Xibília era de mercaders de Malorques».

Algunes observacions crítiques de detall a l’obra que per res no en trastoquen la valoració positiva. En el glossari trobam que hi manquen alguns mots o locucions d’interès que apareixen en algun dels textos aportats: *blanchs de Narbona*, *drap de stamfort d’arràs*, *rechoa de cristians*, *maestre de rayola*, *aulment e falsa*, *hom fugidor*, *queria*, *sayia càrdena*, *veeren a huyl*, *a bocadens*, *què menyar*, *xaló blau ab lúdría orlat* (cot), *picador d’arròs*, *encloyr*, *pichs*, *desparedà*, *ab cor de mal a fer*, *capa listada de bifa de Sen Denis*, *barragà*, *orelles d’aur*, *apostermacions*, *platoms*, *redon-*

dell, rereclam, alnes, ornatici, pebrater, lombardesch, kafiçades, maçmodins, cot de murat, asaltegament, almoneda, leynader, en paria, de sciència, boquines, cusina prima, xolles, ach privada, festa de Òmnia Sentor, excipién, sabuderia, aontadament, arempuxà, a talió, banbolats, etc.

Deixades de banda algunes minúcies i tal com diu Joan Veny en el pròleg de l'obra, l'autora «ens ha ofert una magnífica edició d'aquest llibre de Cort i amb el seu estudi, d'envejable solidesa i rigor científic, ha contribuït a aixecar aquest gran edifici que és la història de la nostra llengua».¹⁸